

LENGYEL IMRE

A térbeli szerveződés logikái: városok és városrendszerek

*Logics of spatial organisation:
cities and urban systems*

•
SZERZŐ:

LENGYEL IMRE, MTA doktora, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Gazdaságfejlesztési Intézet, 6722 Szeged Kálvária sgt. 1., ilengyel@eco.u-szeged.hu, ORCID 0000-0002-9225-5320

JEL kód: R10

Kulcsszavak: városgazdaságtan • városrendszerek • térbeli szerveződés logikája

Absztrakt: A regionális tudományban az egyik kiemelt kérdésnek számít a városok szerepének és funkcióinak értelmezése. Az elmúlt években a népességrobbanás, a globalizációs folyamatok, a digitalizáció stb. hatására ez a témakör új megvilágításba került. Tanulmányomban Rechnitzer János egyik fő kutatási témájában, a városok és városrendszerek vizsgálatában született újabb szakirodalmi eredményeket tekintem át.

AUTHOR:

IMRE LENGYEL, Doctor of HAS, full Professor, University of Szeged, Faculty of Economics and Business Administration, Institute of Economics and Economic Development, Kálvária sgt. 1., H-6722 Szeged, Hungary, ilengyel@eco.u-szeged.hu, ORCID 0000-0002-9225-5320

JEL code: R10

Keywords: urban economics • urban systems • logics of spatial organisation

Abstract: In regional science, the interpretation of the role and functions of cities is considered one of the priority issues. In recent years, the population explosion, globalization processes, digitalization, etc. as a result, this topic came into a new light. In my study, I review recent literature results from one of János Rechnitzer's main research topics, the study of cities and urban systems.

BEVEZETÉS

Rechnitzer János a hazai regionális tudomány korszakos egyénisége volt, aki nemcsak tudományos teljesítményével emelkedett ki, hanem közösségünk megszervezésében is több évtizeden át központi szerepet töltött be. Tudományos munkássága során eleinte ágazati kapcsolatok modellezését, vonzaskörzetek kutatását, innovációk térbeli terjedését kutatta, majd Győrbe kerülve egyre inkább a nagyvárosok kérdései keltették fel érdeklődését, amely témakörrel élete utolsó éveiben is élénken foglalkozott. Tanulmányomban néhány személyes emlék felvillantása után a városoknak és városrendszereknek újabb szakirodalmi eredményeit tekintem át, amelyek alapos megvitatására sajnos már nem lesz lehetőségünk...

Rechnitzer Jánossal való több évtizedes szakmai együttműködésünk az 1990-es évek végétől datálódik. Előtte is ismertük egymást, hiszen 1986-tól mindketten az RKK-ban dolgoztunk, de ő Győrött, én pedig Békéscsabán, így találkozásaink csak alkalmi intézeti megbeszélésekre szorítkoztak. Az érdemi és rendszeres együttműködés akkor kezdődött, amikor János az MTA Regionális Tudományi Bizottságának elnökeként felkért, hogy legyen alelnöke, mindhárom egymást követő elnöki ciklusában, 1997–2008 között. Találkozásaink, szakmai és baráti beszélgetéseink egyre gyakoribbá váltak, tudományos munkákban együtt vettünk részt, oktattunk egymás egyetemlein, konferenciák szervezésében számíthattunk egymásra stb. (a személyes emlékekről részletesen lásd Lengyel, 2021a). Közösen szerkesztettünk 4 kötetet, írtunk egy könyvet és 5 tanulmányt, amelyek folyóiratokban, tanulmánykötetekben jelentek meg.

János igen termékeny és elismert szerző volt, az MTMT-ben 478 tudományos közleménye szerepel, amelyekre 3062 független hivatkozás történt, Hirsch-indexe 23. Tudományos együttműködésünk sikeresnek tekinthető, János legtöbbször hivatkozott munkája a „Regionális gazdaságtan” című közös könyvünk (Lengyel – Rechnitzer, 2004) 571 független citációval, de egyik könyvfejezetünk is 3. ezen a listán (Lengyel – Rechnitzer, 2000) 227 hivatkozással.

Közös könyvünkben János a regionális makroökonómia fejezeteket írta és szerkesztette (7–11. fejezetek), az 1. fejezet közös munka, míg a többi 7 fejezetet én írtam, de nyilván ösz-szedolgoztunk és beleírogattunk egymás részeibe. Utólag bevallva, a városgazdaságtannak további 3 fejezetet szerettünk volna szentelni, de a határidő és egyéb leterheltségeink miatt erről le kellett mondanunk. Az alábbiakban János munkássága és emléke előtt tisztelegve a halálával félbeszakadt városi funkciók, városrendszerek hazai kutatásához szeretnék hozzájárulni a regionális tudomány újabb eredményeinek felvillantásával (Rechnitzer – Páthy, 2022). Tanulmányomban felhasználom legutóbbi könyvem néhány részletét is (Lengyel, 2021b).

A VÁROSOK ELEMZÉSI KERETEI

A városgazdaságtanban is régóta tudományos viták részét képezi, hogy mit jelent a város, hogyan értelmezzük és milyen szerepet tölt be napjaink technológiai és globalizációs átalakulásában. Az empirikus vizsgálatok nagyon eltérő városokat mutatnak ki, az Európában és az USA-ban megfigyelhető városok is sokfélék, de ha megnézzük a közép-afrikai, arab, indiai vagy kínai stb. városokat, akkor a változatosság igen szembetűnő, főleg az utóbbi néhány évtizedben a népességrobbanás hatására (Enyedi, 2012; Pacione, 2009).

A városgazdaságtan hagyományos felfogásában inkább „a közgazdaságtan módszereinek és eszközeinek a városra, mint a vizsgálat tárgyára történő alkalmazása figyelhető meg, nem pedig a ‘városra’, mint a gazdasági és társadalmi tevékenységek eredeti szervezeti modelljére és a valóság értelmező paradigmájára” (Camagni, 2016:90.). Korábban a figyelem elsősorban a globális Észak városaira irányult, a modellek és elméleti keretek az ottani társadalmi viszonyokra épültek, amelyektől több esetben eltérnek a többi földrész városai és városformáló jellemzői. Emiatt olyan elemzési keret kidolgozására lenne szükség, amelyik a városok összességére alkalmazható.

Scott és Storper (2015:1.), a témakör kiemelkedő szakértőinek megfogalmazása szerint: „Minden város egy olyan elméleti keretben értelmezhető, amely két fő folyamatot egyesít, nevezetesen az agglomeráció/polarizáció dinamikáját, valamint a helyszínek, a földhasználat és az emberi interakciók összefüggéseinek kibontakozását”. Eszerint a városok a gazdasági tevékenységek és az emberek olyan térbeli koncentrációi, amelyekben igen változatos kapcsolatrendszer alakul ki az egymással kölcsönhatásban lévő földhasználat, üzleti helyszínek és lakóhelyek, valamint intézményi/politikai döntések hatására. Úgy kellene értelmezni a várost, „mint a társadalom szerveződésének különleges és sajátos formáját, egy olyan eszközt, amely képes önszerveződésre az emberi társadalom maximális jólétének és fejlődésének elérése érdekében” (Camagni, 2016:90.).

A városok vizsgálatánál célszerű figyelembe venni, hogy a városok be vannak ágyazódva az adott ország társadalmi, politikai és intézményi rendszerébe, eltérő módon formálódnak pl. a demokratikus és tekintélyelvű államokban, az etnikailag homogén vagy inhomogén társadalmakban, a fejlett vagy elmaradott régiókban.

Az urbanizációs folyamat kiterjesztett és árnyalt értelmezéséhez Scott és Storper (2015:10–11.) öt szempont mérlegelését javasolja:

- A városok gazdasági fejlettsége nagyon eltérő térben és időben, különbözőek gazdasági alapjaik, infrastrukturális adottságaik, valamint a lakosság jövedelem szerinti összetétele;
- Az országon belüli erőforrások elosztása jelentős hatással van a városfejlesztésre, eltérően cselekszenek a helyi közösségek, ha a forrásokat a piacokon keresztül osztják el, mint valamilyen központi utasítások által, esetleg városrendezési előírásokkal kombinált piaci rendszeren keresztül;
- A társadalmi rétegződés kialakult struktúrái, beleértve az etnikai vagy vallási csoportokat, erőteljes hatással vannak a városon belüli övezetek, városrészek kialakulására;
- Jelentős különbségek adódnak a kulturális normák és hagyományok eltéréseiből, az emberek és családjaik életmódjából, amelyek kihatnak a szomszédságra és a városrészek fejlődésére, valamint a helyi munkaerőpiacok működésére is;

- A politikai hatalom jellege mindenhol hatással van a városfejlődésre, meghatározza a helyi önkormányzati és városstervezési tevékenységek körét, ezáltal befolyásolja a városi területhasználatot és a helyi politikai viták dinamikáját is.

A városgazdaságtanban elfogadott, hogy a városok azért jönnek létre, mert a bázis-szektorban (tradeable szektor) a méretgazdaságosság miatt a munkavállalók és a vállalatok az agglomerációs előnyök kihasználása miatt tömörülnek, ahelyett, hogy többé-kevésbé egyenletesen helyezkednének el a térben. A munkások és vállalatok térbeli közelsége és a csökkenő szállítási költségek miatt a nagyobb méretű gazdasági tevékenységek termelékenysége megnő (Henderson, 2004:928.).

- A vállalatok közötti ‘kommunikáció’ és tudásátzivárgás révén, amely felgyorsítja az új technológiai innovációk elfogadását és az időben gyorsan változó nemzeti és nemzetközi piaci feltételekre való reagálást;
- A nagy helyi munkaerőpiac egyaránt előnyös a munkavállalók és a vállalatok számára, akik konkrét állásokat és speciális készségek kombinációit keresik;
- A vállalati (és munkavállalói) tevékenységekre való specializálódás nagyobb lehetőségei révén;
- A megosztható közös szolgáltatások méretgazdaságossága révén (fejlett infrastruktúra, raktározás, energiaellátás, továbbképzés stb.).

Az agglomerációs logikából adódó határtalan városméret-növekedést egyéb folyamatok ellensúlyozzák, pl. az ingázás, közlekedés, lakásbérlet költségeinek növekedése és a gazdaságon kívüli problémák, negatív extern hatások (környezetszennyezés, társadalmi konfliktusok, bűnözés stb.). Ingadozásokkal ugyan, de kialakul egy térbeli egyensúly (Brakman et al., 2020:154.): „a gazdasági szereplőket nem ösztönzi semmi arra, hogy egy másik térségbe költözzenek”. Ez pedig a városrendszerek viszonylagos stabilitásához vezethet, legalábbis a fejlett országokban.

A TÉRBELI SZERVEZŐDÉS HÁROM LOGIKÁJA

Az empirikus vizsgálatok szerint napjainkban a fejlett országok városrendszerei jelentősen eltérnek a központok és a piacok egymásba ágyazott hierarchiájától, amit pl. Christaller és Lösch elméletei megfogalmaznak. A fejlett országokban újabban a horizontális (policentrikus) városhálózat kialakulása figyelhető meg (Enyedi, 2012). Ez a változás szorosan kötődik a globalizációs folyamatokhoz, a digitalizáció elterjedéséhez, a fajlagos szállítási és kommunikációs költségek csökkenéséhez, a vállalati szervezetek átalakulásához, az értéklánc-rendszerek térbeli formálódásához, az innováció előtérbe kerüléséhez stb.

A modern társadalmakban és fejlett térségekben megfigyelhető városrendszerek Christaller és Lösch elméletei alapján nehezen értelmezhetők (Camagni – Capello, 2004:510–511.; Haggett, 2006):

- Túlhangsúlyozzák a szállítási költségek szerepét, ami már sok tevékenység esetében kevésbé lényeges a fajlagos szállítási és kommunikációs költségek csökkenése miatt;

- Figyelmen kívül hagyják a horizontális input-output kapcsolatokat az értéklánc szakosodott cégei között és a hasonló méretű, egymást kiegészítő funkciókat ellátó városok, mint központok között;
- Nem foglalkoznak a hálózati externáliákkal, az innovatív tevékenységeknél előnyös ‘szinergiákkal’, amelyek felléphetnek a hálózatban együttműködő partnereknél (cégeknel vagy városoknál).

A globális gazdaságot egyre inkább az egyének, cégek és intézmények közötti kapcsolatok komplex rendszerének tekinthetjük, amelyben a különböző értelmezésű (földrajzi, kognitív, intézményi stb.) közelségeken alapuló hálózatok sok esetben tanulási, innovációs folyamatokat segítenek elő. A központi helyek elmélete lényegében a földrajzi közelségen alapuló városhierarchiát írja le, míg a horizontális (policentrikus) városhálózatok esetében már előtérbe kerülnek a kapcsolati (hálózati) közelség különböző formái.

Három alapvető szempontot emelhetünk ki, amelyek a hálózatosságát térben előidézik (Camagni – Capello, 2004:497–498.):

- Az együttműködés előnyeinek felismerése a vállalatok új szervezeti és magartási formájaként, egyrészt a nagyvállalati szervezet ‘ellaposodása’, az értéklánccok és -rendszerek, termelési láncok kialakulása, amelyek elemei különböző országok városaiban működhetnek;
- Az innováció magas költségei és kockázatai miatt létrejövő stratégiai kapcsolatok a saját tudás kiegészítésére a cégek és intézmények, akár az egymással versengő cégek között is, ahol a helyszíneket adó városok térbeli elhelyezkedése másodlagos;
- A városok gazdasági szereplőként való megjelenése, amelyek egymással versengve saját városfejlesztési stratégiájukkal befolyásolhatják a piaci folyamatokat, cégeket vonzhatnak oda vagy helyi szabályzataik (pl. helyi adó, építési rendeletek, környezeti előírások) módosításával ‘elüldözhetnek’, más városokkal összefoghatnak nagyobb projektek (pl. repülőtér) megvalósítása érdekében.

A városokban működő helyi cégek, a közbenső inputok, szolgáltatások beszállítói nemcsak akkor érhetik el céljukat, ha kedvező árakkal és alacsony bérekkel versenyeznek, hanem szolgáltatásaik minőségével is, amelyek kialakításába közvetve vagy közvetlenül bevonják a helyi közösségeket és a helyi közigazgatást (pl. oktatási intézmények színvonala, a város imázsa, megbízható közszolgáltatások). „A helyszíneket bizonyos értelemben a globális piacon veszik és adják, ahol a kereslet és a kínálat egymással szemben állnak” (Camagni – Capello, 2004:503.). Ebben az adás-vételben a városok speciális, ‘aktív gazdasági szereplőként’ jelennek meg. A ‘tér aktív’ lett, ami azt fejezi ki, hogy a városok saját céljaik érdekében képesek befolyásolni a gazdasági szereplők döntéseit.

A fejlett országokban megfigyelhető (Camagni – Capello, 2004:511.):

- A kis- és középvárosok specializálódásának folyamata, különösen a feldolgozóiparban, de egyes szolgáltatásokban (pl. turizmus) is, amelyek ellentmondanak a központi helyek elméletében a központok hierarchikus specializációjáról írottaknak (pl. olasz iparági körzetek városai);
- A funkciók bizonyos részének hiánya az egyes városokban (pl. kutatóintézetek vagy felsőoktatás hiánya középvárosokban);

- Magas rendű funkciók jelenléte az alacsonyabb rendű központokban (pl. nívós egyetemek kisvárosokban);
- Horizontális kapcsolatok a hasonló funkciójú városok között (pl. pénzügyi hálózat a globális nagyvárosok között).
- A városok versenye, amelyben a városok egymással versengve hasonló funkciókat, speciális kompetitív előnyöket kínálnak, amelyek többsége eltérhet a központi helyek hierarchiája szerint elvártaktól (pl. EU kulturális fővárosai).

Az új fejleményeket figyelembe véve Camagni és Capello (2004) a városhálózatok térbeli szerveződésére három logikát vázolt fel (1. táblázat): a hagyományos Christaller-féle területi, a versenyző és a hálózati jellegű logikát. Ez a tipizálás a cégek hálózati viselkedésének két fő motívumát emeli ki: a kiegészítő eszközök biztosítását, illetve az együttműködésből és innovációból származó méretgazdaságosságot.

1. táblázat: A térbeli szerveződés három logikája
Table 1: The three logics of spatial organisation

Szintek és szempontok	Szerveződési logika		
	<i>Területi</i>	<i>Versenyző</i>	<i>Hálózati</i>
Vállalat			
Jellegetessége	Helyi piacú cég	Exportáló cég	Hálózati cég
Lényeges funkció	Termelés	Marketing	Innováció
Stratégia	A piacterület ellenőrzése	A piaci részesedés ellenőrzése	Az innovációs eszközök és trajektóriák ellenőrzése
Vállalati szervezet	Egyedülálló cég	Specializált funkcionális egységek	Pontosan integrált egységek
Belépési korlátok	Térbeli súrlódás	Versenyképesség	Folyamatos innováció
Egyedülálló város			
Jellegetessége	Tradicionális város	Fordista város	Információs város
Városszerkezet	Relatív belső homogenitás	Monofunkcionális zónák	Multifunkcionális zónák, policentrikus város
Politikai célok	Hatalom és imázs	Belső méretgazdaságosság	Külső hatékonyság és vonzerő
Szimbólumok	Palota, katedrális, piac	Gyárképmény, felhőkarcoló	Repülőtér, nemzetközi vásár
Városrendszerek			
Alapelvek	Dominancia	Versenyképesség	Kooperáció

Szerkezet	Beágyazódott christalleri hierarchia	Specializáció	Városhálózatok
Ágazatok	Mezőgazdaság, kormányzat, hagyományos szolgáltatások	Ipar: iparági körzetek és a specializáció fiálái	Fejlett szolgáltatási tevékenységek
Hatékonyság	Méretgazdaságosság	Vertikális/ horizontális integráció	Hálózati externáliák
Politikai stratégia	Nincs: a méret határozza meg a funkciót	Hagyományosan: nincs, az exportbázis határozza meg a növekedést. Napjainkban: az egyes központok versenyelőnyének erősítése	Városközi együttműködés; városközi közlekedési és kommunikációs hálózat biztosítása
A városközi kooperáció céljai	Nincs (kivéve katonai vagy diplomáciai célokat)	Városközi munkamegosztás	Gazdasági, technológiai és infrastrukturális együttműködés
Városok hálózata	Hierarchikus, vertikális hálózatok	Kiegészítő hálózatok	Szinergiahálózatok; Innovációs hálózatok

*Forrás: Camagni–Capello (2004:507.) alapján saját szerkesztés.
Source: based on Camagni–Capello (2004:507.) own editing.*

A hagyományos Christaller-féle területi logika szerint a tradicionális városokban a helyi piacon (vonzáskörzetben) földrajzi monopóliumként működnek a mezőgazdasági, kormányzati és hagyományos lakossági szolgáltatások, a cégek közötti hálózatosodás gyenge, versenyelőnyeik a belső méretgazdaságosság kihasználásából erednek. Nincs a városnak külön fejlesztési stratégiája, hanem a hierarchiában betöltött szerepének próbál megfelelni.

A versenyző logika esetében a központok közötti területi kapcsolatok komplementaritáson alapulnak mind a termelésben, mind a marketingben, amire jó példát nyújtanak a specializált iparági körzetek városai. Ezek a kapcsolatok főként régióon belül létrejövő hálózatok, amelyek speciális és egymást kiegészítő (komplementer) központokból állnak, és amelyek input-output és piaci kapcsolatok révén kapcsolódnak egymáshoz (pl. a Randstad Hollandia közép-nyugati részén, amely elsősorban a négy legnagyobb holland városból, Amszterdam, Rotterdam, Hága és Utrecht, és a környező területekből tevődik össze). A versenyző logika főleg a kulcsiparágak technológiai közelségéből származó előnyöket használja.

A hálózati logika elsősorban az innovatív tevékenységekhez kötődik olyan központok között, amelyek együttműködnek vagy kölcsönhatásba lépnek az információs, kommunikációs vagy közlekedési hálózatokon keresztül. Az ilyen városi hálózat extern hatásokat biztosít a partnereknek, akik horizontális kapcsolatok alapján együttműködnek és ugyanazokat a funkciókat látják el (pl. globális pénzügyi központok vagy egyetemi városok kutatási

együttműködési). De turisztikai városok kooperációi is idetartoznak, amikor kulturális vagy történelmi 'útvonalakon' kapcsolódnak össze. A hálózatok a (városi) méretgazdaságosság kooperatív módon történő létrehozására irányulnak, tudatosan elosztják az együttműködésből adódó előnyöket a partnerek között.

Napjainkban a vertikális városhierarchia mellett megfigyelhetők a horizontális (policentrikus) városhálózatok is. Hagyományos városrendszerbeli szerepét kibővítette a városok egy része, főleg a közép- és nagyvárosok, saját vonzáskörzetükben megtartották a hierarchiában betöltött szerepüket, de hálózati kapcsolatba léptek más nagyvárosokkal, mivel rájöttek, hogy aktív várospolitikát folytatva a városversenyben sikereket tudnak elérni. „A városhálózatok kapcsolati és áramlási rendszerek, amelyek elsősorban horizontális és nem-hierarchikus jellegűek az egymást kiegészítő vagy hasonló központok között, és amelyek externáliákat vagy a munkaerő specializációjából, kiegészítő jellegéből, valamint az innovációból, szinergiából és együttműködésből származó további előnyöket nyújtanak” (Camagni – Capello, 2004:513.). Ebben az esetben a szükséges méretgazdaságosságot maga a városhálózat biztosítja, amely integrálja az egyes központok piacát és erőforrásait, felkészülve a globális versenyre.

IRODALOMJEGYZÉK

- Brakman, Steven – Garretsen, Harry – Marrewijk, Charles van: *Introduction to geographical and urban economics: A spiky world*, Cambridge University Press, Cambridge, 2020³. <https://doi.org/10.1017/9781108290234>
- Camagni, Roberto: *Afterthoughts on urban economic theory and its focus*, Investigaciones Regionales – Journal of Regional Research, 2016, 87–105. [https://doi.org/10.1016/S0573-8555\(04\)66016-0](https://doi.org/10.1016/S0573-8555(04)66016-0)
- Camagni, Roberto – Capello, Roberta: *The city network paradigm: Theory and empirical evidence*, in Camagni, Roberto – Capello, Roberta (eds): *Urban dynamics and growth*. Elsevier, Amsterdam, 2004, 495–529. ISBN 0-444-51481-3
- Enyedi György: *Városi világ*, Budapest, 2012. ISBN 978-963-05-9232-1
- Haggett, Peter: *Geográfia*, Budapest, 2006. ISBN 963-9548-60-X
- Henderson, J. Vernon: *General equilibrium modeling of systems of cities*, in: Henderson, J. Vernon – Thisse, Jacques-Francois (eds.): *Handbook of regional and urban economics, Cities and geography (Vol 4.)*, Elsevier, Amsterdam, 2004, 927–956. [https://doi.org/10.1016/S1574-0080\(87\)80009-3](https://doi.org/10.1016/S1574-0080(87)80009-3)
- Lengyel Imre: *A hazai regionális tudomány „bölénye”*, Tér-Gazdaság-Ember, 2021a/2, 127–131.
- Lengyel Imre: *Regionális és városgazdaságtan*, Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2021b. ISBN 978-963-306-831-1
- Lengyel Imre – Rechnitzer János: *A városok versenyképességéről*, in: Horváth Gyula – Rechnitzer János (szerk.): *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón*, MTA RKK, Pécs, 2000, 130–152. ISBN 963-9052-18-3
- Lengyel Imre – Rechnitzer János: *Regionális gazdaságtan*, Budapest–Pécs, 2004. ISBN 963-9542-46-6
- Pacione, Michael: *Urban geography*, Routledge, London, 2009³. <https://doi.org/10.4324/9780203881927>
- Rechnitzer János – Páthy Ádám (szerk): *Nagyvárosok Kelet- és Közép-Európában*, Budapest-Győr, 2022. ISBN 978-61565-9401-3
- Scott, Allen – Storper, Michael: *The nature of cities: The scope and limits of urban theory*, International Journal of Urban and Regional Research, 2015/1, 1–15. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12134>